

A GRITTI-JÁTÉK KELETKEZÉSE

Szerémi György *Levél a magyar királyság pusztulásáról* című művében előadja, hogy Szapolyai János király kormányzójáról, Gritti Alajosról (Alvise Grittiről) távollétében a budai várnagy, Athinai Deák Simon házában, a kormányzó helyettese, Nádasdy Tamás, a mondott budai várnagy, azon kívül Pozaka Pál adóbehajtó és bizonyos László, a várnagy jegyzője gúnyos színjátékot rögtönöztek és mutattak be. A színjátékot Szerémi „magnus ludus”-nak, „nagy játéknak” mondja, amelyet két részben, vagyis két felvonásban adtak elő farsangutóján (inter carnis prívium) „vacsora és ebéd közben” (in cena et in prandio). A játékhoz meghívtak a budai és pesti városrészekből (de civitatibus) szép menyecskéket (pulcras adolescentulas), az ebéd és vacsora idejére (ad prandium et ad cenam) férjeiket lerészegítették és az asszonyokkal fajtalanokdtek (et recenter mechabantur cum eas), kivéve egyet, aki „tökéletesen megmaradt a házasság tisztaságában, s akit Szijgyártó Tamásnének neveztek. (Et unam nonquam potuerant declinare ad mala, sed perfecte permanserat in castitate matrimoni, nomine Zigarto Thamasne).¹

A Szerémi-féle szövegben a nagy játék 1538 farsangja végére van téve, s úgy látszik, hogy maga a szerző követte el a tévedést, aki följegyzéseit apró kis cédulákra írta és magát az emlékiratot jóval később fűzte egybe. Nyomon is lehet követni a tévedést, a 48. fejezetben — miután 1530-ról beszélt előzőleg, — téves ugrással 1535-öt kezd írni. Ennek megfelelően az 52. fejezetben azt jegyzi be „Gritti úr már kormányzó volt az úr 1537. évében”, jóllehet akkor már három éve nyugodott csonka teste a meggyesi barátok templomában. Így azután a *Gritti-játék* 1538-as dátuma is tévedés. Szerémi az 57. fejezetben maga is észreveszi magát és hirtelen visszakanyarodik 1533-hoz, mikor leírja az Ártándi testvérek halálát. A magyar történeti szakirodalomnak tehát igaza van, amikor történetünk lejárásának idejét 1532 farsangutójára tette.

A *Gritti-játékban* Szerémi szerint kigúnyolták a kormányzót olaszos szokásai miatt („et deridebant dominum gubernatorem de modis Itarum” sic!) De bizonyos támpontot maga Szerémi nyújt a játék alapvető fordulatait illetően. Ugyanis a nagy játékot előadó társaság „elhíresztelte, hogy a kormányzó urat a török császár Konstantinápoly városában lenyúzatta, bőrért szalmával kitömte s egy toronyból lándzsavégre tűzve kilógatta”. Andronicus Tranquillus, a távollévő kormányzó helynöke Szerémi szerint mindezt hallotta és semmit nem szólt a hamis hír ellen.² A „nagy játékot” megszerkesztő társaság pedig elment a kormányzó emberéhez, a harmincados Bogádi János deákhoz, rárontott, követelte a számadást és természetesen

¹ L. Georgius Sirmiensis: Epistola de perditione Hungarie ed. LADISLAUS JURÁSZ, Bp. s. a. capit. LIV (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).

² L. Georgius Sirmiensis: „Et unam famam refocillare fecerunt, quod dominum gubernatorem cesar Turcarum decoriari fecerunt Turci in urbe Consantinopolim et de uno thurro cutem cum straminibus inplevisent et extra per unam hastam trudissent. Et locum tenens habitabat in domo domini Gritti nomine Tranquillus et hec omnia audiebat et non presumebat contra eos quicquid locutus fore.” Uo.

a pénzt is, mondván, hogy a kormányzó meghalt. Bogádi János azonban szilárd maradt, a számadást és a pénz átadását megtagadta, hozzáfűzve, hogy három nappal ezelőtt kapott levelet a kormányzótól. Erre a jeles társaság a harmincadost elfogta és a várbörtönbe vetette, ugyanakkor pedig kétezer ezüst márkát elhurcolt tőle.³

Hozzá tartozik a történethez, hogy Gritti Alajos minekutána visszatért Budára, a nagy játék szerzőin és rendezőin bosszút állt. Pozaka Páltól, aki már évek óta nem nyújtott be számadást adóbehajtó létere, száz forintot követelt. S mikor az megtagadta, elfogatta s ezért, valamint Bogádi János kifosztásáért tulajdon otthonában akasztatta föl. Athinai Deák Simont is elzáratta, de János király kérésére elengedte. Nem tudta azonban kézre keríteni a főbűnöst, „a másik róka, Nádasdy Tamás idejében kerekelt oldott Budáról”.⁴ Erről a bosszúról úgy vélekedik Kretschmayr, Gritti osztrák monográfusa, hogy csak 1533 telén következett be.⁵ Ezzel szemben Szerémi szövegéből arra lehetne következtetni, hogy alig telt el néhány hónap, s már 1532 nyarán végbement. És valóban, Brodarich Istvánnak 1532. augusztus 13-án írt leveléből kiderül, hogy Nádasdy Tamás tiltakozott és vitatta, hogy Grittinek joga volna felelősségre vonni emberét, egy bizonyos Paulus Litteratust.⁶ Nagyon valószínűnek látszik, hogy ez a Paulus Litteratus azonos Pozaka Pál deákkal.

Tekintetbe véve a húsvét, nagybőjt és így a farsang kronológiai váltakozását, megállapítható, hogy húshagyó kedd vacsorája és hamvazószerda ebédje 1532-ben február 12-re, illetve 13-ra esett. Ekkor gúnyolták ki a távollevő kormányzót. Mielőtt megközelítenénk a farsangi szatirikus játék tartalmát, melyre kitűnő támpontot ad a Gritti haláláról szóló híresztelés — mind a politikai célt, mind pedig a farsangi szokásokba való beleillesztést illetően —, szeretnénk áttekintést adni magának a szinjátéknak az elnevezéséről, a Szerémi használta „Judus” szóról és még pontosabban a „magnus ludus” kifejezésről. Ezt is megelőzve pedig az ilyenemű budai udvari szokásról.

Szerémi a megadott helyen használt „inter carnis privium” kifejezésen kívül még két helyen említi az „in carnis privio” és „in tempore carnis prium”-ot udvari színi szokásokról szólván, amely alkalmakkor a mohácsi katasztrófában ottveszett király — mintegy rituálisan szerepelt évről évre Karnevál herceggként vagy talán még inkább Harlequin herceggként. A 22. fejezet szerint a király „a főpapokat így dorgálta Pécsen: és ezenfelül bolondot csináltak belőlem minden évben farsangutóján. Fejemet Lucifernek jelöltetek, ökörzarvat raktatok rá és ökörlábat adtatok és golyaorrot kötöttetek fel és kígyófarkat s ez isten ellen volt és minden szentek ellen”.⁷

Mintha csak Hieronymus Bosch démonikus képei egyikét látnánk: a golyaorral, ökörzarvval, kígyófarokkal és állatpatával ábrázolt II. Lajos Luciferi képében. A magyar királyt ilyenkor kísérte Karnevál herceg, illetve Harlequin alvilági párja is, akivel mint hitvesével bolondozott. Szerémi szerint ez senki más nem volt, mint nevelőjének, Bornemisza Jánosnak fele-

³ Georgius Sirmiensis: „Sed irruerant ad hospicium domi Joannis litterati isti latrones predicti Thomas Nadasti et Symon litteratus et Paulus Pozaka et plusquam duo milia marcas abstulerant de hospicio suo . . .” Uo.

⁴ Ua: „. . . alter wlpis, Thomas Nadasti tempestive exilium fecerat de Buda.” Uo.

⁵ Vö. KRETSCHMAYR, HENRIK: Gritti Lajos (1480–1534). Bp. 1901. 81. (Magyar Történeti Életrajzok.)

⁶ L. Brodarics István: Levelezése. Történelmi Tár, 1908. 282–284.

⁷ L. Georgius Szerémi: „Et sic prelatos arguebat in Quinque Ecclesiensi. Et insuper me in delirum feceratis tempore carnis prium omni anno et in Luciferum deputastis semper in capite. Feceratis cornua bovinarum, in pedibus bovinam pedem, et nasum semper habebam ad modum cikonia et caudum serpentinum queve fuit contra Deum et contra omnes sanctos.” Capit. XXII. Uo.

sége és annak „ancillái”, vagyis szolgálólányai. Az olasz farsangi szokások bőven szólnak erről a nőalakról, aki tulajdonképpen a Bőjtöt megszemélyesítő asszonyalak lenne, de bizony nagyon összekeveredett Karnevál jellegével, ördögi lényével s mindazokkal a szabadosságokkal, amelyek a farsangi termékenység varázslás okán ilyenkor történni szoktak. A magyar király ezek után mint Karnevál hercege valószínűleg „meghalt”, koporsóba is helyezték, hogy onnan feltámadjon. Szerémi ugyanis előadván, hogy II. Lajos nem vészett a Csele-patakba, hanem a főurak ölték meg csata után, majd márvány koporsóba helyezték, felhossa baljós születését és a farsangi szokást. Így ír a 28. fejezetben: „És mindezek után márványsírba helyezték. Mivelhogy gyermekkorra óta megszokták, hogy baljós volt már a születése is és minden évben farsangutóján a démonok fejedelmévé tették és szabadosságokba rántották őt Bornemiszané és a szolgálói és táncolni vitték, nem pedig a haza védelmére és örjongsbe sodorták a magyar előkelők.”

Születésébe ugyanis belehalt édesanyja, és őt magát is — a történeti monda szerint — mint koraszülöttet frissen leölt disznók testébe tartották mindaddig, amíg meg nem erősödött.⁸

A magyar kormányzó karneváli herceggént való bemutatása tehát farsangutóján hosszú hagyományra tekinthetett vissza, mely II. Lajos idejében vált magától értetődővé. S hogy valóban karneváli herceggént állították oda, az nemcsak az alkalomból következett, hanem a már említett híresztelés is ilyen jellegű volt, Itáliában, de Magyarországon is, Romániában a Székelyföldön és Franciaországban megölik a farsangherceget, akit ilyenkor egy szalmával kitémőtt bábu képvisel, s elégetik vagy eltemetik. A tobzódás ideje a húshagyó kedd, az elégetés és megölés, eltemetés egyes helyeken. Itáliában és Magyarországon is részlegesen, Franciaországban pedig általában már hamvázószerda napján következik be hajnalban, reggel, délelőtt.⁹

Ezek után természetesnek látszik, hogy Szerémi amikor meghatározta a színi cselekményt, azt a szakkifejezést használta, amit a farsangi színi szokásokra Magyarországon és egész Európában, de különösen Itáliában alkalmaztak. Páriz Pápai Ferenc, aki latin–magyar szótárához hozzácsatolta a Szerémivel csaknem kortárs Szenczi Molnár Albert magyar–latin szótárát, ezt mondja a „játék”, „játékos” szavaknál:

Játék: Ludus, Lusus, ein Spiel

Játékos: Ludio, Histrío, Agyrta; ein Schauspieler, Gaukler, Komediánt.¹⁰

A Du Cange-szótár értelmezése az európai közép-latinság hagyománya szerint lényegében azonos, itt a „ludus” hasonlóképpen színjáték, mégpedig vallásos természetű.¹¹ Froning német passió és farsangi játék kiadásában e vallásos és világi színjátékok neve „ludus”, illetve

⁸ Ua.: „Et post hec in unatumba marmorea condiderunt, quia a puericia male consueverant nascere eum et semper omni anno faciebant in tempore carnis primum in principem demoniorum et ad lasciviam traxerant eum ancille post dominam Bornemisane et ad corisandum docebant non ad protectionem suam regni. Et delirum faciebant optimates Hungarorum . . .” Capit. XXVIII. uo. — A csecsemő II. Lajos incubációjának történeti mondájához vö. ORTVAY TIVADAR: Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558). 1914. 64–65 (Magyar Történeti Életrajzok).

⁹ Vö. TOSCHI, PAOLO: Le origini del teatro italiano (Einaudi). 1955. 12–13, 131–134. MARIO APOLLONIO: Carnevale. Enciclopedia dello spettacolo. Vol. III. 1956. 64., 66. col.; MISTRAL, FRÉDÉRIC: Dictionnaire provençal-français. Paris, 1932. 469. DÖMÖTÖR TEKLA: Naptári ünnepek, népi színjátszás. Bp. 1964. 92, 94; RÉSŐ ENSEL SÁNDOR: Magyarországi népszokások. Pest, 1864. 131; FERENCZI IMRE–ÚJVÁRI ZOLTÁN: Farsangi dramatikus játékok Szatmárban. Műveltség és Hagomány, IV. 1962. Bp. 90–91; ÚJVÁRI ZOLTÁN: Antropomorf mitikus lények. uo. VIII. Debrecen, 1966. 55–58.

¹⁰ Páriz-Pápai Ferenc: Dictionarium ungarico-latinum. Opere Petri Bod, Cibinii, 1782. 144.

¹¹ DU CANGE: Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis. Tom. V. Niort, 1886. 149.

„Spiel” egymást felváltva, pontosan úgy, ahogy Szenczi Molnár Albert szótárában található. Így olvashatjuk: „*Ludus de nocte Paschae*”, „*Ludus Passionis*”, s ezeknek színreviteléről is hasonló jellegű igei kifejezések vallanak: „*luserant Passionem*”, „*ludabant Resurrectionem*”. Az *Alsfeldi Passió* rendezőjét „*regens ludi*”-nak nevezik, a színpad kellős közepét „*in medio ludi*”-nak. Ugyanezen szöveggyűjteményben egy másik helyen a *Hessische Weihnachtspiel* latin címe „*Ludus de Nativitate Domini*”. Az Erlau-i Háromkirály-játék az *Erlauer Dreikönigspiel*, viszont eredeti latin címe: *Ludus Trium Magorum*. A farsangi játékok márcsak a német megfelelő kifejezést tüntetik fel, Spiel vagy Fastnachtspiel.¹²

Angol földön a középkori jokulátorok világi jellegű és kevésbé épületes rögtönzött színi jeleneteit John of Salisbury *Polycraticus*-ában *Ludi histrionum* kifejezéssel illeti, az ugyancsak világi tárgyú német bábjátékokat Herrad von Landsperg *Ludi monstrorum*-nak mondja. Ami a francia, ugyancsak világi jellegű használatot illeti, Petit de Juleville a francia farceokról szóló katalógusában sokszor reprodukálja a farceok elnevezésének variánsaként a „*jeu*”-t, és ennek pontos megfelelőjeként e gúnyos világi darabok színészeit „*lusores historiae*”-nek mondja.¹³ Creizenach adja hírül, hogy 1499-ben egy avignoni foltozó-vargát segélyben részesítettek „*quod in ludis et farcis honorare consuevit civitatem*”. Ebben a szövegben a „*ludus*” és a „*farce*” egymást erősítő szinonimák. Ennél sokkal korábbi az a világi drámákra vonatkozó tiltás, melyet ugyancsak Creizenach idéz, mely szerint Párizsban a Navarrai Kollégium diákjainak 1315-ben meghagyják, hogy védőszentjeik napján ne merjenek „*tisztességtelen játékot bemutatni*”, latinul: „*nullum ludum inhonestum faciant*”.¹⁴ Itt a színdarab szerkesztésének és előadásának kifejezése is azonos a Szerémi-félével.

Itáliában is rendkívül korai nyomaik vannak a „*ludus*”-nak mint színi látványosságnak. Úgy látszik, mintha a „*ludi romani*” öröksége lenne. Az első középkori említés éppen hogy karnevállal van a legszorosabb kapcsolatban. Benedek kanonok *Liber Polypticus*-a szerint, melyet a szerző 1140–43 között hozott létre, a pápai énekiskola, a schola cantorum karnevál vasárnapján minden évben eljátszotta az ún. *ludus carnelevarii*-t. A szöveg szerint ezt a karneváli játékot a pápa jelenlétében rendezik (*Faciunt ludum in conspectu pontificis*). A leírás alapján meg lehet állapítani, hogy az ördögöt különféle szimbolikus megjelenési formákban ölik meg, mint medvét, mint ökröt (talán bikát?) és végül mint kakast.¹⁵ Nyilvánvaló, hogy e „*ludus*”-ban a római állatviadalokra emlékeznek, melyből már *psychomachia* lett. Ezek közül kettő meg is maradt a jelenkorig. Vincenzo De Bartholomaeis ezt a híradást a „*Ludi del Testaccio*” legkorábbi formái megjelenéseként értelmezi. Világos, hogy karnevál lényegének megőléséről van szó. Mivel pedig a pápai énekiskola alapítása a VII. századnál is korábbi, a szokás hagyománya is több évszázaddal megelőzi XII. századi leírását.

A velencei, padovai terület, mely az adott témánál fogva is leginkább érdekelt bennünket, ugyanígy ismeri a „*ludus*” kifejezést, mi több, az egész eddig összegyűjtött anyagban itt fordul elő a Szerémivel azonos forma, a „*magnus ludus*”, méghozzá farsangi játék formájában. Velencében a város védszentjének, tehát Szent Márknak ünnepén, mint 1267-ben följegyezték, egy *Ludo dell' Annunziazione della Vergine*, vagyis „Az Angyali Üdvözletről szóló játék” ment végre a dőge jelenlétében. Úgy látszik, hogy a jelző hozzátétele azt akarta hangsúlyozni, hogy

¹² FRONING, ROBERT: Das Drama des Mittelalters. Stuttgart, s. a. Band I. 49, 56, 542, 543, 548–49, 562; Bd. II. 876, 904, 940. A farsangi játékok elnevezésére ugyanott Bd. II. 963, 972, 982; továbbá KELLER ANTON: Fastnachtspiele aus dem XV. Jahrhundert. Stuttgart, 1853. Bd. 28–30 és Bd. 46. Stuttgart, 1858.

¹³ Az előbbi kettőre vö. DE BARTHOLOMAEIS, VINCENZO: Origini della poesia drammatica italiana. Torino, (1952²) 27, 76. Az utóbbira (jeu) PETIT DE JULEVILLE, LOUIS: Répertoire de théâtre comique en France au moyen âge. Paris, 1886. 221, 251, 374, 376–77, 397. et passim; lusores historiae, uo. 358.

¹⁴ Vö. CREIZENACH, WILHELM: Geschichte des neueren Dramas. Halle, 1911², Bd. I. 439, 437.

¹⁵ Vö. DE BARTHOLOMAEIS: i. m. 174; CLEMENTI, FILIPPO: Il Carnevale Romano nelle cronache contemporanee, parte I. Citta di Castello, 1939. 42–43.

ez a *ludus* nem profán tartalmú. Ezért van az is, hogy egy cividalei kanonok a vallásos jellegű színjátékokat *Ludus Dei*-nek nevezi. A XIII. sz. végén és a XIV. sz. elején egy friuli krónika ugyanazt *Ludus Christi*-nek mondja.¹⁶

Ami a budai kifejezést, a „nagy játék”-ot, „magnus ludus”-t illeti, kétszer is megjelenik Padovában mint termékenység varázsló farsangi játék neve. Mindkét esetben főhőse a „Vadember”, akit számtalanszor azonosítottak Karnevál herceggel: „Magnus ludus de quodam homine selvatico” (1208), majd pedig „Magnus ludus cum gigantibus” (1224).¹⁷ A „Magnus ludus” kifejezés egy pütkösi játék-sorozatára is áll, amelyet ugyanott a Prato della Valle-n pütkösdkor adtak elő az első dátumnak megfelelő időpontban, 1208-ban.¹⁸

De előfordultak olyan „játékok” (ludi), mind Olaszországban, mind Németországban, melyeknek szerzői humanistáknak mondhatók, és színpadi cselekményeik úgyszólván rögtönzöttek, a tartalom aktuális. Rómában pl. a XV. sz. végén Raffaele Riario kardinális palotájában egy latin drámát mutattak be, a *Ferdinánd megmenekedését* (Ferdinandus salvatus). Azt vitték benne színre, hogyan menekedett meg a katolikus Ferdinánd, Spanyolország uralkodója, az 1492-ben ellene szervezett merénylet elől. Mindjárt e darab után, 1498-ban, és pedig mintegy utánozva, Bolognában egy német humanista, egy ún. *Tragicomediát* írt, hogy tért vissza szerencsésen Bogislav porosz herceg a Szentföldről, Bolognán keresztül.¹⁹ A következő évtizedekben Németország humanista köreiből feltűnik ez a „ludus” műfaj. 1526 karneváljára, tehát éppen farsangjára, egy kölni pedagógus-humanista, a német parasztháborút írja meg drámának, *Ludus Martius* címen.²⁰ 1530-ban pedig (tehát a budai aktuális szatirikus karneváli játék közvetlen közelében, ami az időpontot illeti, Lipcsében egy bizonyos Magister Johannes Hasenberg ír Luther ellen egy szójátékokkal terhes című játékot: *Ludus ludentem Luderum ludens* (Játszadó Lutherrel játszó játék).²¹ A végén a katonák a makacsokó Luthert máglyára cipelik. Elterjedt lehetett ez a játék, mert Boroszlóban is fennmaradt kézírata, vagyis már közelebb Magyarországhoz. De a színi játék „ludus” elnevezése és éppen ennek különféle világi fajtáira Magyarországon is vannak példák, ebből az időből Antonio Bonfini (1487–1502), nemkülönb a német származású Bartholomeus Francfordinus Pannonus (1516–1527) tollából. Mind az előbbi, mind a második „ludus” alatt színi látványosságú vígjátékot, moralitást, és hasonló dolgokat értett.²² Celtis Konrád a híres német humanista, aki a XV. század utolsó két évtizedében és a XVI. század első évtizedében utazott mindenfelé és terjesztette a humanizmus eszméjét, tanítva és különféle „sodalitások”-okat szervezve Köln-től Bécsig, Prágától Budáig, egy farsangi vígjátékának, melyet Miksa császár előtt vitt színre 1544-ben a *Ludus Dianae* nevet adta.²³ S természetesen használták ezt a kifejezést az 1532.

¹⁶ A velencei Szent Márk-nap *Ludo*-jára vö. D'ANCONA, ALESSANDRO: Origini del teatro italiano. Firenze, 1899³. I. 93. — A *Ludus Dei* és *Ludus Christi*-re vö. DE BARTHOLOMAEIS, i. m. 133–34.

¹⁷ A „magnus ludus”-okra I. MURATORI: *Antiquitates Italicae Medii Aevi*. Milano, 1738. Vol. XXXIV. Coll. 1126, 1130. Továbbá ROLANDINUS PATAVINUS: *Chronica in factis et circa facta Marchie Trevixane*. Monumenta Germaniae Historica Scriptorum, Tom. XIX. 45–46; DE BARTHOLOMAEIS: i. m. 439, 440.

¹⁸ Vö. DE BARTHOLOMAEIS: i. m. 134, 139.

¹⁹ Vö. CREIZENACH: i. m. Bd. II. Halle, 1918². 32–33.

²⁰ Vö. i. m. 33–34.

²¹ Vö. i. m. 131–132.

²² Bonfini a „scaenici” jelzővel különíti el a színi látványosságokat a többi játéktól, mint testgyakorlás, akrobatika, katonai játékok stb. L. Bonfinii Antonii Rerum Ungaricarum Decades, ed. FÖGEL, J.—IVÁNYI D.—JUHÁSZ L., Bp. MXMXLI. (Bibliotheca Scriptorum), Tom. IV. Pars I. Liber V. 251, Lib. II. 217 et Passim. — Bartholomeus Francfordinus Pannonus a Comoedia Gryllus-ban mondja: „peractis sacris ludos edunt . . . ludos spectat quinquennis . . .” L. Opera quae supersunt, Budapest, MCMVL (Bibliotheca Scriptorum), edidit VARGA ANNA, 5.

²³ L. Conradus Celtis Protucius: *Ludi scenici, Ludus Dianae. Rhapsodia*. Bp. MCMLI, ed. FELICITAS PINDTER (Bibliotheca Scriptorum) V–VI, IX, 1–6.

évi *Magnus ludus* után is. Pl. mint Bonfiniről szólunk annak részleges fordításában, melyet Heltai Gáspár hozott létre, és adott ki 1565-ben, Bonfini „ludi scaenici”, illetve „spectacula” kifejezése egyformán a magyar „szép iatek” fordulattal fejeződik ki. Bornemisza Péter még korábban kiadott *Elektra*-fordításában (1558) tragédiájának műfaját magyarul hasonlóképpen „iatek”-nak mondja, vagyis a „ludus” megfelelőjének. A XVII. században Bod Péter — ugyanaz, aki kiadta a Párizs Pápai és Szenczi Molnár Albert szótárakat —, a magyarországi karneváli szokásokról szólván úgy mondja húshagyó keddről „sok féle játékokat s bolondságokat indítottak ezen a napon”.²⁴ Mindezt összevéve a Szenczi Molnár Albert-féle szótár XVI. századi magyarországi köztapasztalatával és információjával, kétségtelennek látszik, hogy Szeréminél farsangi játékra történt utalás.

*

Első pillanatra különösnek látszik, hogy Szerémi a vendégség szabadosságairól is szól. Ez azonban korántsem szokatlan, nemcsak a királyi káplán gyakori szörnyülködései és e tárgy iránti különös érdeklődése miatt, de még inkább a farsang különleges törvényei és jellege miatt. Azok a „civitates”, melyekről a forrás itt beszél, mint utaltunk rá, a főváros kerületei, és pedig Budavár, Víziváros, Hévíz, Óbuda s alkalmasint Pest. Gritti osztrák életrajzírója „fiatal arisztokratákról” és „félvilági hölgyek”-ről tud. Hát ha csak nem Nádasdy Tamás, de a többiek egyáltalában nem voltak arisztokraták, a meghívottak pedig kézművesek és kézműves asszonyok, amint Szíjgyártó Tamásné nevéből világosan ki is derül. Mi több, a farsangi színi játékok, farsák, felvonulások rendezésének joga a német, francia, olasz városokban egyaránt a kézműves testületké vagy csoportoké vagy egyes kézműves íróké volt. Buda lakói a németek kivonulása után éppúgy, mint Pestéi, magyarok, délszlávok, olaszok voltak.²⁵ A farsangi játék hősei vagy magyarok, mint Nádasdy Tamás, Bogádi János, a vezetőknév nélküli László deák, vagy elmagyarosodott délszlávok, mint Atinai Deák Simon, Pozaka Pál, esetleg olasz dalmaták, mint Andronicus Tranquillus Tragurinus.

Említettük, hogy a nagy játék rendezői iparosokat és menyecskéket hívtak a „városokból”, és hogy az eszem-iszomon kívül igen szabadosan mulatoztak. A karneváli játékoknak közös sajtósági ismerhetők fel Európa-szerte: a gúny szabadsága, a mulatozás és a szexuális szabadosság. A kalendézésekre oly jellemző álarcöltésre, sőt átöltözésre is kerülnek elő adatok mindenünnen. Vagyis arra, hogy nem csupán ördögi álarcokat és különös ruhákat öltenek, hanem férfiak nőknek, nők férfiaknak öltöznek.²⁶ A szabadosságok és átöltözések gyökeresen összefüggnek a kalendézéshez ugyancsak hasonló, farsangi démonikus mágikus mozdulatokkal. Mario Apollonio, az *Enciclopedia dello spettacolo*-ban kifejti, hogy az álarc öltése azt jelenti, hogy a farsangozók azonosulnak a gonosz szellemekkel, hogy ezáltal le tudják őket győzni, és a régi fény kialakulásának pillanatában biztosítani tudják az új fényt, termékenységet a növényeknek, az állatoknak s magának az embernek — ha kell, mimikus cselekményekkel, —, s aztán el lehet vetni az álarcot, visszaszerezve az emberi arcot, megtisztultan. Mario Apollonio emlékeztet arra is, hogy karnevál herceg elégetése termékenységi áldozat emléke, melyre J. G. Fraser frosinonei népszokások alapján háborzongató példákat tud felhozni.²⁷

²⁴ A „szép iatek” fordulat Heltainál vö. KARDOS TIBOR: Drámai szövegeink története a középkorban és a renaissanceban. Régi Magyar Drámai Emlékek, Bp. 1960. I. Bevezetés, 74.; Bornemisza Péter hasonló kifejezései ugyanott, I. 791, 829.; vö. még DÖMÖTÖR TEKLA: Drámai műfajok hazánkban a XVI. században. Theatrum, 1962. 173–174. — Bod Péter kitételét I. Ua: Naptári ünnepek, népi színjátás, 79–82.

²⁵ Arisztokraták stb. vö. KRETSCHMAYR: i. m. 80–81. — Buda és Pest magyar, délszláv, olasz lakóira vö. N. ISTVÁNFY: Historia regni Hungariae Ed. L. JUHÁSZ—G. SZÉKELY 176. jegyzet.

²⁶ Vö. a szabadosságokhoz Toschi: i. m. 12, 109–120, 317; MARIO APOLLONIO: i. m. 66–68: col. — A két nem kölcsönös átöltözéséről uo. 73. col.; DÖMÖTÖR TEKLA: i. m. 87.

²⁷ Vö. MARIO APOLLONIO: i. m. 64–67. col. — A frosinonei bábuva vonatkozólag vö. FRAZER J. G.: The golden bough. Part III. The Dying God, London, 1920. 222–223.

Paolo Toschi *Az olasz színház eredete* c. művében Karnevál herceg halálát mint az emberi közösség megmenekülése érdekében, az új élet kiformalódása érdekében való feltétlen szükségességet tárgyalja.²⁸ Láttuk, hogy II. Lajos esetében is anyja halála, valamint a leölt állatok – mint inkubátorok – áldozata követelt kiengesztelést a király részéről, évről évre megismételve Karnevál–Lucifer herceg történetét. Ily módon azt lehet mondani, hogy Karnevál herceg diadala, ünneplése, megölése, eltemetése kettős rítus volt, elhárító jellegű és termékenységet varázsló, tehát a mágikus mozzanatok ettől a konkrét esettől is elválaszthatatlanok.

Felmerül a kérdés, hogy vajon Nádasdy Tamás és barátai milyen politikai célra törtek, és színi cselekményeikben mennyi volt a szándékos mágikus elem. Az általuk elterjesztett hír lényegében egy politikai jellegű halálos ítélet előlegezése volt. Nincs ugyan kizárva, hogy a Fényes Porta felől Konstantinápolyból, mely mindig telve volt intrikákkal, már megérkeztek az első jelek Gritti hatalmának megingásáról, amely egy év múlva valójában be is következett. Ekkor ugyanis Ibrahimot sereggel keletre küldték, és utóda a nagyvezírségben Ajas pasa, halálos ellensége volt Grittinek, amellet az ugyancsak olasz származású portai tolmács, Junis bég ugyancsak ellensége Grittinek, szakadatlanul intrikált ellene a magyaroknál. Ebben az időben azonban nemhogy Gritti halálos ítéletéről nem lehetett szó, de még teljes kegyvesztettségéről sem. Azonban az újabb kutatások rámutatnak arra (pl. Wolfgang Brückner *Bildnis und Brauch*), hogy színi cselekmények megrendezése abból a célból, hogy valakit elpusztítsanak, a legnagyobb mértékben el volt terjedve ekkor Európában. Valakit ítélettel in effigie fölakasztottak, kivégeztek, annak távollétében, abban a szilárd meggyőződésben, hogy ez halálát fogja okozni.²⁹ Különösen a XVI. század második felében, a szigeti Zrínyi Miklós emlékezetes halála után vált Magyarországon általánossá az in effigie eltemetés is,³⁰ hiszen akár-hányszor a hősi halottak testét nem lehetett visszaszerezni.

Ennél konkrétabb példát is tudnánk felhozni. Budán, 1501-ben az Úrnapi körmenetben a Mátyás templom előtt török mecsetet építettek fából, abban ábrázolták a levegőben lebegő Mohamed koporsóját, mely előtt a szultán és pasáinak szalmabábu térdeltek. S ekkor a templomból tüzes villám csapott a mecsetbe, és minden elégett. Majd pedig egy Sibyllának öltözött deák jelent meg a templom erkélyén, és a látottak alapján megjósolta a török birodalom közeli pusztulását.³¹

A nagy játék szerzői tehát a közvéleményt akarták befolyásolni a hamis hírrel, melyre egyszersmind a mágikus színi cselekményt alapították. Hamis hír keltése ebben a környezetben mindennapos volt. Egy évvel korábban maga Szapolyai János király keltett hamis hírt Grittiről, politikai célból. 1531-ben arra biztatja Péter havasalföldi vajdát, híresztelje el: Konstantinápolyból olyan tudósításokat kapott, mely szerint Gritti az ő, vagyis Szapolyai János király életére tör, és nem mer többé Magyarországra jönni.³² Ez lényegében Nádasdy csoportjának koholmányával teljesen azonos célzatú, vagyis anarchikus helyzetet hozni létre,

²⁸ Vö. Toschi, i. m. 8–12.

²⁹ Vö. Brückner, Wolfgang: *Bildnis und Brauch. Studien zur Bildfunktion der „effigies“*, Berlin, 1966. 11–13, 23–24, 188–225, 228–33. és egyéb lapok.

³⁰ Pigler Antal: *Portraying the dead Painting-Graphic, Acta Historiae Artium Academiae Scient. Hung. Tom. II. Bp. 1957. 1–75. Fig. 72; Brückner: i. m. 140–141.*

³¹ L. Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturális állapotáról a XV. és XVI. századból. Bp. 1881; továbbá Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a balkán félszigeten*. Bp. 187–189; – *Színháztörténeti értékelését I. Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet*. Bp. 1941. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei, VII) 228; Ua. *Dramai szövegeink története*, i. h. 76, 186. – Ritoók Zsigmondné talált ezenfelül egy német nyelvű röplapot a Magyar Tud. Akadémia Könyvtárában, mely ugyanezt mondja el rövidebben: *Die Ordnung zu Ofen wider den Thurcken ad annum 1501. Signatura RMfr. III. 47. 6.*

³² Vö. Kretschmayr: i. m. 63.

s emiatt Gritti se merjen Magyarországra jönni, fegyveres felkelést támasztani (s ez két év múlva valóban sikerült is). Persze hozzátartozott a hangulatkeltéshez egy olyan látszólagos ténybeli helyzet előidézése, mely a kincstár kifosztását lehetővé teszi.

Hozzátehetjük, hogy Szapolyai János maga is kész volt mágikus cselekményekre ellenségeivel szemben: 1527 kora tavaszán (et de hieme perveneramus ad tempus veris in quadragesima in die festo Gregori pape, dum scribebatur annus 1527) a király nagy veszedelemben forgott, úgy látszott, ellenségei már-már erőt vesznek rajta. Ekkor így vallott: „Ha lehetséges lenne, hogy felidézsem a démonokat ellenségeim ellen, megtenném.” (. . . quod si possibile esset, quod demones excissem contra hostes meos, excitarem.)³³

*

A kétrészes farsangi játék fordulópontja bizonyára a szultáni ítélet végrehajtása, Gritti bőrének szalmával kitömött bábúja kilógatása a dárdán. A karneváli játékok fordulópontja ugyanez: a szalmával kitömött karnevál-bábu lelővése, elégetése, felakasztása stb. Ezt megelőzően Karnevál herceg bevonul és diadalmaskodik, országol, majd megöregszik, megbetegszik, felkelés áldozata lesz, s ha meghalt, elsiratják, gyászbeszédet mondanak fölötte. A vad, kíméletlen és szabadszajú farsangi komikum tömérdek mozzanatára nyílik alkalom. Előbb a herceg farsangi törvényeket mond, hirdet ki, ítélkezik. Majd mikor halálát érzi, elmondja gyónását, végrepdelkezik. Lakomával, dínomdánommal, féktelen táncsal, orgiával kezdte — gúnyos gyászhangokkal végzi.³⁴

S most lássuk a budai karnevál hőseit. Alvis Gritti, a velencei doge, Andrea Gritti (1523--1538) törvénytelen, de nagytehetségű fia kitűnő kereskedő volt. Mindennel kereskedett, megengedettel és meg nem engedettel: ékszerrel és gabonával, a muzulmánok számára tilos borral, Görögország adóbérlője volt, lepénzelte Ibrahim nagyvezírt és a pasákat, behízelgte magát a szultán kegyeibe. Ez mind nem volt elég! Hatalomra tört, Magyarország kormányzója és kapitánya lett, s e minőségben sem tagadta meg kereskedői mivoltát. Marhát, gabonát, rezet szállított ki az országból, sáfrányt (még hozzá rossz minőségűt), kelméket stb. hozott be. Udvarát ellepték olasz, görög, zsidó, török kereskedők. Mint a reneszánsz fejedelmek általában, példás igazságszolgáltatással akart a nép kegyeibe jutni, s igyekezett anyagi hatalmában és politikai erejében gyöngíteni a főnemességet. Evvel magára haragította a magyar feudalizmus erőit, anélkül, hogy meg tudta volna teremteni a nép kedvező közvéleményét és valamiféle polgárrejteget hozott volna létre. Csaknem annyi időt töltött Konstantinápolyban, mint Budán. Magyarországon egri püspök lett, majd fiát, Antalt iktatta be ide. Ő maga Konstantinápolyban palotát építtetett, török módra élt, és az a hír kapott lábra, hogy keresztény vallását is törökre cserélte. Fényűzően élt, hengegett és pártfogolt.

Ha ehhez hozzá számítjuk külsejét, adva volt a karneváli megjelenítés úgyszólván minden eleme. Az olasz folklórban Karnevál herceg erős, hatalmas, pufók arcú, meredt tekintetű, vi-gyorgó alak, démoni jelvényekkel, szarvval s maga is ördögök és a Böjt, vagyis a Vénasszony, a Befana kíséretében jelenik meg. Hintón érkezik, trónra ül, úgy fest, mint a „Vadember”: kusza, hosszú szakálla, torzonborz haja is erről tanúskodik.³⁵ Gritti hatalmas termetű, fekete hajú és szakállú volt, összenőtt szemöldökű, villogó szemű, sötét bőrű, vagyis csupa olyan

³³ L. Georgius Sirmiensis, i. m. capit. XXXI (a fejezet végén).

³⁴ Vö. Toschi: i. m. 123—149. — Továbbá Mario Apollonio: i. m. 67—68, 73 col.; Creizenach: i. m. I. 418—421.

³⁵ Gritti gazdaságpolitikája, szerepe és helyzete Konstantinápolyban, életmódja vö. Della Valle, Francesco: Una breve narrazione (Magyar Történelmi Tár, III.). 18—20.; Kretschmayr: i. m. 9—10, 54—55, 41—43, 49, 105. — Karnevál herceg megjelenésmódja és szerepének drámai evolúciója, vö. Toschi: i. m. 94—95, 125—126, 13—14, 77, 129, 285—293.

külső jel birtokában élt a köztudatban, amely mindenkit Karnevál hercegre emlékeztetett.³⁶ A népi szokások szerint Karnevál herceget sokszor megkoronázták. Gritti-nek minden vágya ez volt. Karnevál herceg törvényeket adott ki. A főttebbiek ismeretében Gritti „törvényei” valósággal kínálkoznak, hogy Karneválkor felolvassák őket: búza és bor vágómarha rekvirá-lása, só és réz konfiskálása, cserében romlott sáfránnyal való fizetés.³⁷ Gazdag emberek „szám-bavétele” és parancs legyilkolásukra s szépasszonyok elrablása stb. Karnevál herceg előtt zászlót vittek, a herceg címerével. János király új címet adott Alvisse Gritti-nek: egy oroszlánt. De a kormányzó legkeményebb ellenfele Kún Kocsárd és maga Szerémi is *Kigyónak* nevezte őt.³⁸ Gritti-Karnevál herceg törvényei és utasításai között nyilván szerepelt mit sem sejtő emberek törbecsalása és legyilkoltatása. Ez volt az „új módszer,” az az „olasz szokás”, amelyet már Bakócz Tamásék „italica ars”-nak neveztek, de egyáltalán nem röstelltek – hogy úgy mondjuk – „széles skálán alkalmazni”.³⁹ Ezekben az évtizedekben pedig mindennapos dolog volt. A török éppen úgy használta, mint Ferdinánd király, Castaldo és maga Fráter György is, az előbbinek áldozata, aztán Balassi Menyhárt, egyszóval valamennyien. Emítettük, hogy Karnevál herceget ördögök kísérték. Vajon kik voltak Gritti ördögei? Főfő tanácsadóját, Dóczy Jánost Szerémi egyszerűen csak a „Sátán” becenévvel illeti.⁴⁰ A gúnyos játékban milyen ördög kísérhette volna jobban Gritti-Karnevált, mint „Sátán”-ja? A kormányzó a szultán ítéletének hallatára alkalmasint összetörik, meggyónik, mint jellemben oly hasonló utóda, néhány évtized múlva: Balassi Menyhárt. Esetleg testamentumot is tett. Mind a kettő nagyszerű alkalmakat biztosított: mennyi család, gyilkosság, intrika, milyen élet a gyónás tételeiben felsorakoztatva! Hogy a hittel való kereskedést ne is említsük, melyben Balassi Menyhárt ugyancsak utóda lett Gritti-nek. És a testamentum! Kedves hűveire hagyhatta a gyűlöletet és útálatot, az elnyomított közönségre a szegénységet és tulajdon rossz emlékét. A színi lehetőségek szempontjából éppoly hatásos lehetett a Szerémi által feljegyzett le-nyúztatása, mint korábban esetleges circumcisiója, amikor a keresztény vallást adta el.

A halott Gritti siratása vagy a fölötte elmondott gyászbeszéd nem lehetett más típusú, mint a halott Karnevál fölött széltében elmondott gyászbeszéd és siratások, melyek gúnyosak és obszcén nagyításokkal ékesek Erdélyben és Itáliában egyaránt. Sőt azok az adatok, amelyek a velencei ún. „momariák”-ról fennmaradtak, éppen ezt a tulajdonságát emelik ki e csúfon-dáros, vidám reneszánsz kori velencei költői műfajnak.⁴¹

Hogy elégették-e, vagy eltemették-e a szalmával kitömött Gritti-bőrt, illetve az ezt jel-kepező karneváli bábut, nem tudjuk. Mindenesetre nem hagyták el, hogy sirassák, tanácsosai, a „Sátán” Dóczy, Bathhány, odaliszkjai, a janicsárok és a kárvallott nép. Talán nem maradt el a játék végéről éppen úgy, mint az 1501-i szultán- és pasa-égetés után sem maradt el, a moralizáló, szatirikus intelem és tanulság-levonás.

³⁶ L. DELLA VALLE: i. m. 18.

³⁷ Vö. KRETSCHMAYR: i. m. 85. — A sáfrány-ügy köztudott volt, vö. Bornemisza Péter Énekeskönyve: Pál érsek levelére való felelet, 1548. CXCIH 1.; továbbá Károlyi Péter: Az egy igaz istenről. Debrecen, 1570. Régi Magyar Könyvtár, I. 76. Másolata a debreceni Református Kollégium Könyvtárában, 147.

³⁸ Kún Kocsárd kijelentése KRETSCHMAYR: i. m. 126, Szerémi közkeletű szólása Georgius Sirmiensis: i. m. capit. LV; János király címeradományozása KRETSCHMAYR: i. m. 41.

³⁹ Bakócz Tamás kijelentése (Italica arte) l. Tuberonis Dalmatae Ludovici Commentarium libri XI. Francofurti, 1603. 23–24. az egész gondolatkörre és magyarországi sorsára vö. KARDOS TIBOR: Reneszánsz királyfiak neveltetése. Bp. 1935. 15., 34–38., 44., 48.

⁴⁰ L. Georgius Sirmiensis: i. m. capit. LVI és LVIII.

⁴¹ A siratás szabadosságaihoz vö. TOSCHI: i. m. 12., 308–322.; RÉSŐ ENSEL: i. m. 131.; Dömötör: Naptári ünnepek, 92., 94.; a momaria-ra vö. MUSATTI, EUGENIO: Storia di Venezia. Nuova edizione, vol. II. Milano, 1919, 424.

Láthattuk, hogy a *Nagy játék* karakterét, beosztását, alapvető tartalmát egyrésről a Gritti-ről politikai célzattal kitalált és politikai, valamint mágikus célzattal eljátszott hírek határozták meg, másrészt az ezzel legszorosabban összefüggő — mert hiszen a lenyúztatás, szalmával kitömetés mozzanata is ilyen jellegű volt — karneváli színi szokások írták elő. Az elnevezés, az alkalom, a közönség pontosan megfelelő volt és a politikai célzat is. Nem felesleges megemlíteni, hogy Alvise Gritti édesatyja, a nagy Andrea Gritti rendkívüli mértékben szerette a színészeket, és fel is használta: a mimust politikai célokból. Nem bánta, ha utánózzák őt és kifigurázzák, mert ezáltal önismeretét vélte elmélyíteni. Niccolò Barabrigo írja róla kiadatlan életrajzában: „Egyes alkalmakkor gyönyörködött benne, hogyha bohócok és hasonló népség kigúnyolta.” Sőt „kegyesen fogadta a személye ellen irányuló szemrehányásokat”.⁴² Hogy Alvise Gritti ebben követte volna atyját, ismeretlen előttünk. Ámbátor nem lehetetlen. Mindenesre az 1532-i gúnyjáték minden mértéket meghaladott, s ezt már Alvise Gritti nem tudta elviselni.

Felvetődik azonban éppen ezzel összefüggésben egy másik kérdés: nem volt-e szerepe a *Nagy játék* kidolgozásában, színrevitelében a velencei doge Andrea Gritti kedvelt színészének és politikai ágensének, Francesco de Nobili di Lucca-nak, másnéven Francesco Chereának? A. K. Dzsivelegov, a kiváló szovjet italianista halála után megjelent s nem teljesen befejezett művében a *Commedia dell'arte*-ről, arról tud, hogy Francesco Chereát János király udvarában nagyon szívélyesen fogadták, kitüntetésekkel halmozták el. Székely György magyar színház-történész felfigyelt erre a megállapításra, és a Gritti-játékot feltételezés formájában összefüggésbe hozta Cherea jelenlétével.⁴³ Azonban Marin Sanudo idevonatkozó adatait, illetve azok egy részét csak közvetve tudta használni K. M. Lea könyvének függeléke alapján. Helyszíni tanulmányaim arra az eredményre vezettek, hogy Chereának magyar kapcsolatait pontosabban lehetett körvonalazni, és minden valószínűség szerint szerepe volt a *Nagy játék* létrehozásában, de semmi nyomára eddig nem akadtam az udvarban történt fényes fogadtatásáról, megjutalmazásáról stb., ami nem jelenti azt, hogy a jövőben ilyen adatok is nem kerülhetnek elő. Marin Sanudo adataiból kiderül, hogy a velencei államtanács, — amely természetesen a dogét jelenti — Cherea házában szállásolta el a külföldi hatalmak, különösképpen János király követeit. Így Giovanni Battista Bonzagno váradi prépostot, aki János király nevében 1527 augusztusától legalább két évig képviselte a magyar érdekeket. Olasz származású volt, a Terra Fermán rokonai éltek és az „Utrisque juris doctor” címet is minden bizonnyal a padovai egyetemen nyerte el. Közte és az államtanács közötti üzeneteket nemegyszer maga Cherea közvetítette.⁴⁴ 1530. január 6-án Brodarich István szerémi püspököt, János király kancellárját szállásolják el Chereánál (caxa di Francesco Cheria) olyannyira, hogy barátság kezdődik közöttük, és a következő év január végén már úgy cimezi levelét Budáról a magyar kancellár, hogy ismeri Francesco de Nobili di Lucca művésznévét és *barátjának, úgyszólván testvérének* szólítja: „ditto el Cherea, amico et come fratello honorando.”⁴⁵

Ugyanezen év 1531. szeptember 9-én egy nagy úr halad át velencei területen mint zarándok Loreto felé, Perényi Péter. Mindenesre az Államtanács ünnepélyesen fogadja zárt kihallgatáson. Ekkor következik be Chereának magyarországi utazása és tartózkodása. Ugyanis

⁴² Vö. BARBARIGO, NICCOLO: Vita del doge Andrea Gritti, Biblioteca Marciana, Ms. cl. VII. cod. 1590 (7976), 90. l.

⁴³ Vö. DZSIVELEGOV, A. K.: A commedia dell'arte. Bp. 1962. 72.; HORÁNYI MÁTYÁS: Bevezetés Dzsivelegov munkájához, 10. — SZÉKELY GYÖRGY: Olasz színész budai útjai 1527—1532 között. Filológiai Közlemény, 1964. 387—389. Marino Sanudot illető forrása LEA K. M.: Italian popular comedy. A Study in the commedia dell'arte, 1934. 474—478.

⁴⁴ Reá vonatkozóan I. MARIN SANUDO: I Diarii, Venezia, 1890—1898. Tom. XLV. 686.; XLVII. 257.; továbbá ÓVÁRY LIPÓT: Az MTA Történelmi Bizottságának Oklevélmásolatai. Bp. 1894. I. 40—45.

⁴⁵ Ua. i. m. Tom. LII. 462—63.; a levélcímzés Ua. i. m. Tom. LIV. 308.

Verancsics Antal 1532. január 5-én a pápai udvarba menet megáll Velencében előadni bizalmas küldetésének érveit. A velencei államtanács őt is Cherea házában szállásolta el, „aki most Magyarországon van” (in ca Duodo per mezo il palazzo dove sta Cherea che è in Ungheria). Valamivel később Marin Sanudo azt is megmondja, hogy miért és kihez ment Magyarországon, „aki Magyarországra ment, a múltkori magyar követtel kötött barátsága kedvéért” (qual è andato in Hungaria per la amicitia contrata con l’orator hungaro foy).⁴⁶ Ez a magyar követ lehetett volna Bonzagno, lehetett volna Brodarich, de mégis úgy látszik, hogy a legutolsó volt, Perényi Péter. Ezt onnan lehet következtetni, hogy 1532. április 21-én Cherea jelenti Padovából, hogy Perényi Péter („az a nagy magyar báró . . . úr, aki itt volt és Anconába ment”) négyezer ökröt küldött eladni, s hogy ezek megérkeztek Padovába, s hogy János király további 16 ezret fog küldeni.⁴⁷ János királynak már évek óta az volt a törekvése, hogy élőállat szállítmányok fejében kölcsönt szerezzen a Velencei köztársaságtól, de ez eddig nem sikerült. A velencei Államtanács most is megjegyzi, hogy „nagyon jó lesz, ha megtörténik”, — mármint a további 16 ezer küldése. Mert a Perényi Péter, az elküldte a négyezret.

Lehetséges tehát, hogy Cherea már ősszel Perényi Péterhez utazott, esetleg elkísérte zarándokútjára és onnan Magyarországra. A *Nagy játék* előkészítési idejében, főleg januárban és talán még februárban is (hiszen húshagyó kedd igen korán, már február 13-ra esett) Magyarországon tartózkodott, s onnan nyugodtan visszaérhetett április 21-re Padovába vagy Velencébe. A Perényi Péterrel való kapcsolat pedig jól bevezet a *Nagy játék* politikai céljába. Ugyanis Perényi Péter Alvise Grittivel szemben feltétlenül az ellenzékét jelentette, mi több, 1532 nyarán őt a kormányzó elfogatta azon a címen, hogy János király trónjára tör és kiszolgáltatta a királynak. A király azonban szabadon bocsátotta,⁴⁸ ami aligha szelidlelkűségből történt, hanem mert összefogtak Alvise Gritti ellen.

De mindez miként egyeztethető össze avval, hogy Andrea Gritti kedves embere volt Cherea? és mintegy ágense? A történeti följegyzések szerint Andrea Gritti ellenezte, hogy fia belesodródjék a politikába, s nem hogy vállalja Magyarország kormányzóságát, de hogy egyáltalán oda menjen. Erre őt ellenzéke is kényszerítette, mely súlyos szemrehányásokat tett neki Alvise politikai terveitől és kalandjaiért. Andrea Gritti maga is igen bátor, sőt vakmerő ember volt fiatalkorában, de felelőssége bizonyos óvatosságra kényszerítette, kockán forgott Velence jóhíre Magyarországon, s a Köztársaság ellenségei alaposan ki tudták használni Európa-szerte Alvise Gritti több — mint — kétes szerepét. Ezen felül Andrea Gritti ezt a fiát szerette a legjobban, mint aki a legtehetségesebb volt, s mint aki titokban, és mindenképpen, kereskedelmi ügyekben nagy hasznára tudott lenni a Köztársaság keleti érdekeinek, befolyásos helyzete révén. Mikor Alvise Gritti 1534-ben Meggyes mellett kivégezni vitték, odakiáltotta egy hí emberének, adja át édesapjának búcsúatkérő üzenetét, hogy nem hallgatott rá, pedig apja mindezt megjósolta és mindettől gonddal óvta.⁴⁹

Tehát a doge velencei államérből és családi érdekből egyaránt szorgalmazta, hogy fia ne térjen vissza Konstantinápolyból Magyarországra, úgy, mint ahogy Nádasdy csoportja megkonstruálta a hírverést és a *Nagy játékot*. És ez volt Perényi Péter érdeke is, és nyilván ezt képviselte újdonsült színész barátja Magyarországon. Cherea pedig jártas volt a diplomáciá-

⁴⁶ Ua. i. m. Tom. LV. 338, 345. — Velencei időszámításban van megadva és ezért 1532. évet jelent. Az MTA másolatai is így értelmezik ezt az eseményt I. az okmányokat és ÓVÁRY: i. m. 45–46.

⁴⁷ Ua. i. m. Tom. LVI. 77.

⁴⁸ Perényi Péter titkos céljairól, majd elfogatásáról stb. . . vö. ACSÁDY IGNÁC: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. A Magyar Nemzet Története. V. Bp. 1897. 98.; KRETSCHMAYR: i. m. 71.

⁴⁹ L. Andrea Gritti doge leveleit: ÓVÁRY: i. m. II. 71–72., 119–120.; KRETSCHMAYR: i. m. 27.; BARBARIGO: i. m. 10.; Fratris Augustini Musei Tarvisini: De expugnatione Megghes. Constitutio sive Interrogatio. Magyar Tört. Tár, III. 79.

ban, a politikában, hiszen korábban a hadvezér Roberto Sanseverino titkára volt, és nyilván itt is efféle szerepet töltött be.⁵⁰

Kortársai pedig úgy emlékeznek meg róla, mint becsületes és rendkívül bátor emberről. Ilyennek mutatta magát színdarabírói és színészi tevékenységében is. E tevékenysége eddig a korábbi feltevéseinket mindenben alátámasztja.

Mindenekelőtt figyelemre méltó, hogy Cherea akkor élt Rómában hosszabb ideig, amikor kb. három évet Nádasdy Tamás is ott töltött (1519–21), s amikor Gregorovius meghatározása szerint a „Vatikán Europa legnagyobb színpada volt”.⁵¹ Sőt, a Medici pápának, X. Leónak nem annyira az irodalmi jellegű darabok tetszettek, mint inkább a jókulátorok játéka, a „ludus”-ok, „az utcai komédiák”. Kedvenc mimusát, Giacomo Baraballót, aki „a világ dolgait” tette meg rögtönzött komédiái célpontjául, költővé is koronázta.⁵² Chereát ezzel szemben nagy görög és latin műveltsége, Plautus és Terentius fordításai és színrevitele alapján a művelt vigjáték képviselőjének tartották. Mások viszont, mint pl. Quadrio éppen hogy benne látta a rögtönzött komédia kezdeményezőjét velencei területen.⁵³ Valójában Cherea az is volt, és ez is. Művészi ragadvány-neve Terentius *Eunuchus* című komédiájából való, ahol egy mindenre elszánt furfangos parazitát neveznek így. S ő ezt a szerepet óriási sikerrel játszotta.

Azonban, mint Gregorovius is utal rá, a reneszánszban akárcsak a mai darab-gyárosok az újabb darabokat, az antik vigjáték mozzanatait kombinálták és szedték össze újabb vigjátékokká s ezzel már a rögtönzés közelébe is értünk. Pl. 1526. április 5-én Andrea Gritti nagy ünnepélyt adott. S akkor kedvelt színésze, Cherea, egy kis vigjátékot mutatott be (una comedieta). Ez arról szólt, hogy kalózok elfogják őt, és néhány ifjat, meg néhány leányt. Aztán sikerül valahogy kiszabadulniok, mire ők vidám záróbalettbe fognak. Azt is feljegyzi Marin Sanudo, hogy Cherea mindenféle tornászbravúrokat is végrehajtott.⁵⁴ Mivel pedig a commedia dell’artenek is része volt később az akrobatika, úgy látszik, hogy itt is a comedietával függött össze. A tárgy megjelöléséből ki lehet következtetni a leányok és ifjak félelmét és azt az akasztófahumort, amely helyzetükből kifolyólag aligha volt „emelkedett”.

Sőt, egy évre rá, Andrea Gritti pontosan a húshagyó keddi nagy ünnepi színjátékot bízta Chereára. Ez ugyan Marin Sanu doszerint nem nyerte el a nép tetszését, de figyeljünk csak rá! Cherea a látványosság középpontjába helyezte el az „öreg világot”, és szélre az „új világot” (uno mondo grando in mezo vechio et un mondo piccolo da una banda), mindezt „négy óriással” (con 4 ziganti), majd pedig „a nagy világba tüzet hajítottak, és az elégett. Így fejeződött be az ünnep, az új világ pedig fennmaradt magasan” (fu ficato fuoco nel mondo grando et si bruso . . . Et con con questo si compite la festa et il mondo novo resto alto).⁵⁵ Minden bizonnyal a világot egy szférikus gömbalak képviselte, a négy óriás pedig akárcsak a padovai *Nagy játékb*ban a Vadembert, a termékenységét hozó Vadembert jelentette. Tehát néhány évvel a budai farsangi játék előtt Cherea olyan farsangi játékot hozott létre, melyben a régi világot elégették, és e játékban is megjelent a padovai *Magnus ludus Vadembere*. Hogy mi lett a négy vademberrel, nem lehet tudni. Az „új világ” mindenestre magasan fenn ragyogott. A négy vadember talán küzdött, talán mind ott veszett, talán voltak, kik győztesek maradtak.

⁵⁰ Cherea mint Roberto Sanseverino titkára l. MARIN SANUDO: i. m. Tom. XIV. 325; Tom. LII. 478. és passim; D’ANCONA: i. m. III. Vol. II. 111.

⁵¹ Vö. GREGOROVIVS, FERDINANDO: Storia della città di Roma nel Medioevo. Vol. IV. Tom. II. Torino, 1926. 260.

⁵² BRAGAGLIA, ANTON GIULIO: Storia del teatro popolare romano, s. e. s. a. 36. l.

⁵³ Cherea működésének jellegéről vö. D’ANCONA: i. m. Vol. II. 111. — BRAGAGLIA: i. m. 42; RASI, LUIGI: Comici italiani. Firenze-Parigi, I. 2. é. n. 651–652; QUADRIO, FRANCESCO SAVERIO: Della storia della regione d’ogni poesie. Bologna, 1739–52. Vol. III. p. II. 237.

⁵⁴ A reneszánsz kori darabírás módszerei. Vö. GREGOROVIVS: i. h. 260.; BRAGAGLIA: i. m. 38.; SZÉKELY GYÖRGY: i. m. 387–388. — L. MARIN SANUDO: i. m. XLI. 219.

⁵⁵ Ua. i. m. XLIV. 171–172.

Ezek után Cherea tanácsadását a budai *Nagy játéknak* és „Vadembere” színrehozásában több mint valószínűnek kell tartanunk. Mindazok a magyar főhivatalnokok, akikkel Cherea barátságba jutott, Bonzagno, Brodarics, Perényi, művelt emberek voltak; a Perényiek humanisták és művészetpártolók, Brodarics a kor legjelentékenyebb magyar erasmistája, Nádasdy nem sok idő múlva a magyar reneszánsz és humanizmus képviselője és legnagyobb pártolója. Ők valamennyien támogathatták színészi szereplését. És így valószínű, hogy régi ismerőse, Nádasdy Tamás, aki a lelke volt a *Nagy játéknak*, őt is meghallgatta. Persze, akik Nádasdy Tamás magyar leveleskönyvét elolvassák, az írásnak olyan nagy művészt ismerik meg benne, aki felülmúlta Chereát. De végül is Cherea az olasz színházi életnek e korban egyik kiemelkedő szakembere, akihez fogható csupán kettő-három akadt. Nyilván a kutatás még újabb eredményeket fog hozzáadni az eddigi tényekhez és feltevésekhez. Tekintetbe véve a keletkezés helyét, alkalmát, jellegét, azt kell hogy megállapítsuk: a *Nagy játék* egyrészt a Jagello-kori magyar színiélet (kb. 1500–1526), másrészt a XVI. század 50–60-as éveinek színházi vívmányai, Sztárai Mihály vígjátékai, Bornemisza Péter *Magyar Elektrája* és a *Comoedia Balassi Menyhárt árullatásáról* – között mintegy a félúton áll a magyar színházi élet összekötő kapcsaként.